

EN POSTKONSTANTINSK UDVIKLING?

Folkekirkens ordning fra 1800-tallet og til i dag

Professor, ph.d. et dr.theol. Kurt E. Larsen

Resumé: Folkekirkens ordning og debatten om folkekirkens styring belyses i denne artikel ud fra begrebet konstantinisme. Efter 1849 bevarede den danske folkekirke i sin ordning mange konstantinske træk: Man støttede staten og løste en række af dens opgaver, mens staten fortsat lovgav for og styrede kirkens ydre forhold. Flertalsindstillingen i Betænkning 1544 fra 2014 lægger kun op til forholdsvis små ændringer i retning af folkekirkeligt selvstyre, og selvom der derved lægges op til mindre statskirkelighed, behøver det ikke betyde mindre folkekirkelighed, idet begrebet folkekirke i sig selv kan forstås meget forskelligt. Betænkningens rent teologiske bestemmelse af folkekirkens grundlag og formål peger også væk fra konstantinismen.

Introduktion

Under den romerske kejser Konstantin og hans efterfølgere gik den kristne kirke i løbet af 300-tallet fra at være forfulgt kirke til at være Romerrikets monopolreligion. Det konstantinske system indebar, at kejsermagten beskyttede kristne, fremmede de kristnes sag økonomisk, eksempelvis ved kirkebyggeri, fremmede den gennem lovgivning og tvang andre religioner ud af riget. Til gengæld for kejsermagtens hjælp støttede de kristne samfundets værdier, påtog sig ansvar inden for militæret og øvrigheden og fandt sig i at kejserne blandede sig i kirkens indre anliggender. Denne såkaldt konstantinske samfundsmodel kom til at præge den europæiske kultur dybt – især amerikansk debat har brugt begrebet konstantinisme (se Leithart 2010, 9-11). Nu er den konstantinske model i opløsning, og den vesteuropæiske kultur kan langt hen ad vejen kaldes postkonstantinsk, idet de fleste af de oven for nævnte konstantinske træk er ved at være opløste. I dag er der således religionsfrihed i alle lande, kristne helligdage er på retur, og muslimske helligdage fejres i stigende grad, regeringer og parlamenter har sjældent nogen interesse

i at fremme kristne værdier politisk, og der er ofte konflikter mellem Europas største kirke – den romerskkatolske kirke – og den politiske offentlighed, fordi kirken i moralske og undertiden i økonomiske spørgsmål modsiger det rådende flertals synspunkter. Det forekommer næsten ikke længere i Europa, at parlamentet eller regeringen lovregulerer kirkens indre forhold – Danmark er her en undtagelse. Selv i Danmark har vi oplevet, at der er sket en afvikling af det konstantinske i løbet af de sidste to hundrede år.

Der har de sidste par årtier været en usædvanlig frodig aktivitet inden for forskning i dansk kirkeret. Der skal her blot henvises til rækken af kirkeretsantologier fra Selskab for Dansk Kirkeret, den seneste fra 2012 (Andersen 2012), og til en anden stor artikelsamling fra 2012, nemlig *Fremtidens danske religionspolitik* (Christoffersen 2012). I denne artikel knyttes til ved begrebet konstantinisme og vi skal se på, at den danske religionspolitik traditionelt har haft mange såkaldt konstantinske træk, men afviklingen af disse gør, at det nu kan overvejes at tale om, at den konstantinske epoke er passé. Vi skal se, hvordan fire grundholdninger i dansk kirkepolitisk debat siden 1800-tallet har trukket i hver sin retning med hensyn til en sådan udvikling. *Betænkning 1544* udgivet i 2014 kan ses som et kompromis mellem flere af disse, idet flertalsforslaget i betænkningen rummer træk af såvel konstantinsk som postkonstantinsk karakter. Inden vi når dertil, er det på sin plads at bemærke, at begrebet *folkekirke* kan forstås på mange måder (Harbsmeier og Iversen 1995, 61-62 og 103-114). Det kan forstås kvalitativt som en kirke, der med sit budskab og sin tjeneste sigter på at tjene hele det folk, som det virker i. Det kan også forstås som en kirkeordning, der følger folkets flertalsvilje – en opfattelse, der for en kirkeforståelse, der bygger på Bibel og Bekendelse som normgrundlag, virker servil. Ofte tænker man i dansk debat på statskirkeordningen, når man taler om folkekirken. Men det er nødvendigt at sondre mellem begreber som *statskirke* og *folkekirke* og at anvende disse begreber nuanceret. En statskirke kan være aldeles uden folkelig opbakning, som for eksempel de anglikanske *Established Churches* i Irland og Wales var det engang. Modsat kan en aldeles uofficiel kirke i den grad være en folkekirke, i den forstand at det store flertal af folket slutter op om denne kirke. Det gjaldt for eksempel den romerskkatolske kirke i Irland under engelsk styre og i Polen under kommunistisk styre. Det er også værd at gøre sig klart, at den konstantinske arv kun er et aktuelt tema for en lille del af den globale kristendom. Mange steder i verden – for eksempel i Sudan og Nordkorea – lever kristne i dag under forhold, der minder om forholdene i Romerriget før Konstantin. Man kan udmærket have store og indflydelsesrige kirkesamfund, som ikke er uafhængige af lokale statsapparater; kirkegangen er således meget stor i Sydkorea, Nigeria og USA. I Danmark med et tæt forhold mellem kirke og øvrighed er kirkegangen derimod svag. At der må sondres mellem folkekirkebegreb og en statskirkelig kirkeordning, forstod tidligere kirkeminister Johannes Hansen: “Hvad Kirken maa tilstræbe, er at være Folkekirke i Forhold til Folket, Frikirke i Forhold til Staten” (Hansen 1938, 331).

Fra statsreligion til folkereligion

Med grundloven af 1849 forandredes religionspolitikken i Danmark, så landet fra at have haft kongens kristendom som monopolreligion fik en folkekirke, der blev understøttet af staten. Administrativt skete der dog ikke de store ændringer, idet meget af forvaltningskikkens fra enevældens tid fortsatte. Frem til 1849 rådede enevældens system. Kirken

var kongens, og kongen var kirkens. Der var intet selvstyre til "kirken", for reelt fandtes kirken ikke som selvstændig institution. I 1849 blev der religionsfrihed. Man søgte ikke længere på konstantinsk vis at holde fremmede religioner ude af landet. Folkekirken skulle være en selvstændig institution med egen ledelse. Et andet skridt væk fra det konstantinske var, at en ny konge ikke mere skulle salves: Det skete sidste gang i 1840, men ikke ved kongeskiftet i 1848. Stadig bevarede dog det konstantinske på flere måder. Enevældens administration erstattedes i praksis ikke af noget andet, og da folkekirken ikke fik sin egen ledelse, kørte det i praksis videre som et kongeligt "væsen". Rigsdagen lovgav, og kongen og hans minister ledte fortsat kirken, besatte embeder og afskedigede til tider præster af politiske grunde. En stor del af det kirkelige arbejde foregik dog i frit organiserede kirkelige retninger, der virkede som frihedsventiler. Det var medvirkende til, at selv halvtreds år efter grundloven valgte 99% af danskerne fortsat at være i folkekirken. Det er noget lavere nu af forskellige grunde, men det kom aldrig til noget principielt opgør med den konstantinske arv, men der blev snarere tale om en langsom afvikling heraf.

Staten har på konstantinsk vis understøttet kirken i flere århundreder, og den gør det i nogen grad endnu. Dette er bestemt i grundloven uden dog at være nærmere defineret, og denne orden rummer derfor mulighed for skiftende tiders forskellige fortolkninger. Jeg vil her give nogle eksempler på en sådan gensidig støtte mellem kirke og stat: (a) Det kan forstås som den vigtige støtte fra staten til kirken ved i sit *undervisningsvæsen* at fremme støtte til evangelisk-luthersk kristendom. Sådan gjorde man i folkeskolen til 1975, da skolens kristendomsundervisning havde karakter af dåbsoplæring. I dag understøtter staten kirken ved at betale for præsternes uddannelse ved at opretholde teologiske uddannelser på universiteterne. (b) Økonomisk støtte til folkekirken har staten ydet efter den store omlægning af folkekirkens økonomi i begyndelsen af 1900-tallet, og der står stadig et betydeligt beløb til folkekirken på den årlige finanslov. Økonomisk understøttelse var begrænset i omfang før den tid. Dog hjalp staten engang med økonomiske bidrag til kirkebyggeri, hvad der i dag stort set er en opgave for kirkens egne kasser. (c) *Moralsk* har staten igennem tiderne på skiftende måder understøttet kirken ved at opretholde en helligdagslovgivning, der gør de kristne søn- og helligdage til fridage. Staten har også indtil for nylig understøttet klassisk kristen moral ved at håndhæve en kristen ægteskabsforståelse og den svages ret til at leve – *indtil for nylig*, ja, for modstandere af loven om ægteskab mellem to af samme køn og af loven om fri abort må opfatte disse love som brud på kristen moral. Kirken har på konstantinsk vis ydet moralsk støtte til staten, og gør det i ikke ringe grad endnu. Engang forventedes det, at kirken ved at oplære sine døpte børn i de ti bud bidrog til at give sammenhængskraft i samfundet og give den enkelte borger den nødvendige moralske ryggrad. I dag forventes folkekirken snarere at spille en anden rolle i dansk offentlighed, nemlig som ramme for og fortolker af det, der for den enkelte og for landet er de største begivenheder (bryllupper og jubilæer) og de værste (dødsfald og katastrofer). Mellem kirke og militær har der altid været en god kontakt, og i dag er det blevet en stærk tradition, at der er en folkekirkopræst med, når danske soldater rykker ud til opgaver i det fremmede (Larsen 2007, 130). (d) Kirken løser også stadig en række *samfundsmæssige opgaver*. I efterreformatorisk tid blev sognepræsterne centrale skikkelser i den lokale forvaltning af Danmark, da kongen uddelegerede en række offentlige opgaver til præsterne. De sidste rester heraf findes i folkekirkens ansvar for at registrere fødsler

og dødsfald for alle landets indbyggere og for at stå for næsten hele begravelsesvæsenet. En række andre opgaver, for eksempel inden for det sociale område, er taget op af kirkelige kredse og drives af disse, måske med offentlig støtte. På den måde udgør kirkens arbejde en betydelig del af det offentlige liv og frivillighedskulturen i det danske folk.

Selvom der kan peges på, at den konstantinske arv er vigende, så har øvrigheden fortsat magten over folkekirkens indre anliggender. På det nationale plan styres kirken ved Folketingets lovgivning og via regulering ved kongelige anordninger og resolutioner. Folketinget har den lovgivende magt i folkekirken, men kirkeministeriet udarbejder og fremsætter lovforslagene. I praksis bestemmes og administreres folkekirkelige forhold i vid udstrækning gennem cirkulærer og bekendtgørelser, kongelige anordninger og resolutioner fra ministeriet. Selvrådige og handlekraftige kirkeministre og deres embedsmænd har kunnet få egne mærkesager igennem politisk på tværs af massiv modvilje i kirkelige kredse. Det gjaldt således I. C. Christensens menighedsrådslov af 1903, som næsten alle i kirkelivet var imod. I 1917 fik ministeren ansat pastor Arboe-Rasmussen, der var blevet valgt af et menighedsråd, men nægtet kollats af biskoppen på grund af sine liberalteologiske holdninger. Det gjaldt således også Carl Hermansen, der fik loven om kvindelige præster igennem rigsdagen i 1947 uden at spørge menighedsrådene eller biskopperne, hvor stemningen overvejende var imod (Larsen 2007, 42-43). Og Sjællands biskop Ostenfeldt overvejede at forlade sin post, fordi kirkeministeriet brugte af kirkens egne midler (Scharling 1935, 97-98). Fra nyere tid kunne nævnes forløbet frem til loven om ægteskab mellem to personer af samme køn. Sådanne eksempler har været med til at undergrave den balance mellem stat og kirke, hvorpå folkekirken hviler. Trods talrige gnidninger må man dog sige, at man hidtil har undgået større konflikter mellem stat og kirke i Danmark. Som regel har der dog fra politikernes, ministerens og ministeriets side været udvist hensynsfuldhed over for de forskellige kirkelige interesser, så konflikter og konfrontationer er blevet undgået. På lokalt plan fik menighederne gennem menighedsrådene større og større indflydelse. Folkekirken blev tidligt (1912/1922) reelt selvstyrende, når det gjaldt besættelser af embeder som præst og biskop. Økonomisk har folkekirken fra 1915/1922 været overvejende medlemsfinansieret og -styret. Alt i alt er det lykkedes at manøvrere den danske folkekirkens ordning forholdsvis roligt frem, mens der i andre lande har været store omvæltninger i forholdet mellem stat og kirke. Grundlæggende har forholdet mellem stat og kirke været uændret i Danmark siden 1849 – og man kan tale om fire kirkepolitiske grundsynspunkter i den danske debat om stat og kirke (Larsen 2007, 41-45 og 60-64).

Fire paradigmer i dansk kirkepolitik historie

Ønske om adskillelse af stat og kirke

Dette vidtgående synspunkt har især haft talsmænd i frikirkelige kredse, men kun få inden for folkekirken. Politisk har mest yderfløjene talt for adskillelse, idet nogle har villet gøre religion til en privatsag, enten ud fra en udpræget liberalistisk tankegang (Fremskridtspartiet) eller ud fra en socialistisk-kirkekritisk tankegang (Socialdemokratiet før 1930, derefter blandt andet Danmarks Kommunistiske Parti og Enhedslisten). Siden 1990'erne argumenteredes der også religionspolitisk imod, at staten i et multikul-

turelt samfund favoriserer én religion. Dog har der ikke været særlig omfattende kritik af forholdet mellem stat og kirke.

Ønske om kirkeforfatning og kirkeligt selvstyre

Grundlovens §66 med løfte om en form for kirkeligt selvstyre er stadig ikke blevet indfriet. I det Kirkelige Udvalg (1904-1907) stillede et stort flertal forslag om oprettelse af et kirkeråd som repræsentativt organ for folkekirken. For dette kirkeråd skulle alle kirkelige spørgsmål forelægges, før lovforslag blev taget under behandling i Rigsdagen, og før anordninger blev udstedt af ministeren, og i kirkens indre anliggender skulle kirkerådet have vetoret. Forslaget blev aldrig søgt gjort til lov. Den skæbne ramte også resultatet af et nyt *Udvalg angaaende Forholdet mellem Staten og Folkekirken*, der arbejdede i årene 1928-40. Udvalgets indstilling var blandt andet et større kirkeligt selvstyre – det vil sige et kirkemøde med vetoret eller rådgivende status. Lovgiverne har undertiden søgt opbakning i det kirkelige bagland ved at spørge landets menighedsråd, men nogen lovfæstet høringsret har der aldrig været tale om. Man har også spurgt biskopperne forud for kirkelig lovgivning, men heller ikke den procedure er lovfæstet. Grundlovsforslaget i 1939 lagde op til det – den tyske kirkekamp havde påpeget et behov for at værne kirken mod overgreb udefra – og derfor hed det: “Ændringer vedrørende Kirkens indre forhold kan kun gennemføres, efter at forhandlinger derom er ført med biskopperne. De til Folkekirken henlagte Midler maa kun anvendes til kirkelige Formaal.” Da grundlovsforslaget faldt ved folkeafstemningen, bortfaldt imidlertid også dette forslag. Kun få politiske røster har efter 1945 talt for større kirkeligt selvstyre på det nationale niveau.

Ønske om en tålsom folkekirke

Grundtvigs tanker om folkekirken som en borgerlig ramme med udstrakt frihed til både præster og til lægfolk i menighederne har sat dybe spor i dansk kirkepolitik. For at værne om friheden for den enkelte præst og menighed har det været grundtvigsk kirkepolitik at kæmpe mod alle former for kirkelig fællesoptræden – hvad enten det var biskopper, et valgt kirkeråd, et mellemkirkeligt råd eller et ministerium, der udtalte sig og handlede på den samlede folkekirkes vegne. Dansk kirkepolitik har derfor ofte været ført med tanken på enkeltpersoners og gruppers frihed. En fri folkekirke med egne ledelsesorganer frygtede de grundtvigske, der forestillede sig, at dette ville hæmme friheden. Selvom stort set alle andre lutherske kirker i verden ledes af valgte råd, har ord som *synode*, *kirkeforfatning* og *kirkeråd* ofte haft karakter af skældsord i dansk debat. Til gengæld har grundtvigsk kirkepolitik sikret ret til sognebåndsløsning, valgmenighedsdannelser og frihed til brug af kirker med mere. Denne frihedslovgivning og praktiske rummelighed har alle kredse i folkekirken kunnet nyde godt af, for eksempel også Indre Mission og andre frie kirkelige organisationer. Det er langt fra nogen selvfølge, at vækkelsesbevægelser støtter en statskirkeligt præget kirkeordning, men dette har ofte været tilfældet i Danmark, fordi man har haft frie arbejdsforhold. At et valgt kirkeråd skulle give mindre frihed, afviste den senere biskop Harald Ostenfeldt i 1905: “At en kirkedag, hvor flertallet er valgt af folkekirkens egne medlemmer, skulde blive en hæmsko for friheden inden for folkekirken, lyder i mine øren, som man frygtede for at folkefriheden skulle finde sin værste fjende i folketinget” (Andersen 1934, 18-19). Ostenfeldt var åbenlyst ikke grundt-

vigianer. Hundrede år senere blev der dog tale om et opbrud i den grundtvigske lejr. Den ledende grundtvigske kirkepolitiker provst Finn Riber Jensen foretrak da en kirkeforfatning frem for det regeltyranni, som han opfattede som en del af den moderne offentlige forvaltning (Bak 2011, 173).

Ønske om en moderniseret folkekirke

Den fjerde linje i dansk kirkepolitik har bestået i de balanceøvelser, der består i at bevare folkekirken som en evangelisk-luthersk kirke, idet man samtidig øgede friheden inden for kirken ad små skridt. Samt i at bevare den reelle magt hos Folketinget og kirkeministeren, idet man dog gradvist gav mere selvstyre på folkekirkens lokale og regionale plan. Denne politik blev fulgt af den vestjyske degn og politiker I. C. Christensen, der fik indført menighedsråd i 1903 og i 1922 fik gennemført demokratiske bispevalg og valg af provstiudvalg til styring af økonomien på provstiplan. Den mangeårige socialdemokratiske kirkeminister Bodil Koch fulgte den samme kirkepolitiske linje. I 1964 blev der af hende nedsat en strukturkommission til at overveje om de ændringer, der var sket i samfundsstrukturen, også skulle medføre ændringer i den kirkelige struktur, dog uden grundlæggende ændringer i forholdet mellem stat og kirke. I første omgang medførte strukturkommissionens betænkning fra 1971 ingen større forandringer i folkekirken. Med tiden er mange af Strukturkommissionens forslag dog blevet gennemført. På tværs af politiske partier har det været en hovedlinje i nyere dansk kirkepolitik, at man har ønsket en således moderniseret folkekirke, der var mere og mere selvstyrende på sogneniveau, men underlagt folketinget og kirkeministeriet på nationalt niveau. Denne linje rummer elementer fra både to og tre af de oven for nævnte grundholdninger.

Konstantinske træk i Betænkning 1544

I 2012 nedsatte regeringen *Udvalget om en mere sammenhængende og moderne styringsstruktur for folkekirken*, og dette udvalg udgav *Betænkning 1544* i 2014. Heri foreslog et flertal af medlemmerne en oprettelse af Folkekirkens Fællesudvalg, det vil sige et valgt kirkeligt udvalg med en vis økonomisk kompetence – inden for nogle af kirkeministeren fastlagte retningslinjer. Fællesudvalget tænkes også inddraget i processen omkring regulering af kirkens indre anliggender, idet kirkeministeren dog bevarer beslutningskompetencen og ikke er forpligtet på at følge forslag fra Folkekirkens Fællesudvalg og Bispekollegiet (Kirkeministeriet, *Betænkning 1544*, 241, 336). Set i lyset af de fire grundholdninger må man sige, at hele udvalgsarbejdet er udtryk for en afvisning af grundholdning et, fordi man i udgangspunktet arbejdede ud fra den forudsætning, at folkekirkens grundlovssikrede særstilling skulle bevares (Kirkeministeriet, *Betænkning 1544*, 11). Det var også en del af kommissoriet, at folkekirkens tradition for rummelighed ikke måtte indskrænkes, og dette var også et vigtigt pejlemærke i udvalgsarbejdet (Kirkeministeriet, *Betænkning 1544*, 13, 155-156). Dermed er der grundlæggende taget højde for ønskerne fra grundholdning tre. Betænkningen går kun et lille stykke i retning af tankerne fra grundholdning to, og det fremgår af betænkningen, at en del udvalgsmedlemmer, herunder undertegnede, gerne ville have givet et kirkeråd større kompetence på det økonomiske område (Kirkeministeriet, *Betænkning 1544*, 197). Betænkningen ligger i virkeligheden tæt op af grundholdning fire: En med små skridt moderniseret folkekirke.

I det følgende beskrives det, hvordan der på en række punkter i betænkningen også er indgået et kompromis mellem en konstantinsk og en postkonstantinsk tænkning.

Om frygten for politisering

I strukturdebatterne omkring folkekirken har der ofte været lagt vægt på, at kirken ikke må politiseres, og at folkekirkeordningen sikrer dette. Frygten for politisering kan næres fra mindst to sider. For den troende menigheds liv er det galt, hvis man begynder at flytte sit fokus fra kirkens egentlige budskab til noget samfundsnyttigt. Man kan her tænke på Hal Kochs beskrivelse af oplysningstidens gavnelystne præster, der på basis af en stadigt mere udflydende fromhed kastede det meste af deres energi på skolesag og fattigvæsen, som de selv fandt anderledes samfundsgavnlig end Bibelens "orientalske Billedtale" (Koch 1954, 59 og 68). Og det tømte kirken, hvor den ikke var tom i forvejen. For politikere kan det være ubehageligt, hvis kirken som institution søger at påvirke den politiske proces – vel at mærke, hvis det går i en anden retning end ens egen. Der er ofte i dansk debat argumenteret med, at en mere fri folkekirke vil kunne kritisere politikerne og blande kirken ind i politik (Reeh 2012, 336). Der henvises i den danske debat til norske, svenske og tyske erfaringer med politiserende kirkeråd. For eksempel skrev Carsten Breengaard: "Det norske kirkeråd, der vedtog at sende oliemilliarderne til Afrika, og det svenske, der har blandet sig i politik i et omfang, så man ikke mere kan huske enkelteksampler. Jo, var der ikke noget med vandgennemstrømningen i Øresund? Bare vent, hvad Roskildes grønne biskop vil forelægge kirkerådet til vedtagelse" (Carsten Breengaard i *Kristeligt Dagblad* den 16. november 2013). Sammenligning med vore nabolande er dog ikke nødvendigvis så relevant. I Sverige har man store frikirker og en nationalkirke, der er mere topstyret end den danske og med stor vægt på biskoppen. Pladserne i kirkemødet bliver ofte besat af politiske partiers repræsentanter. I Danmark er der tradition for at forstå kirken nedefra og lokalt. Medlemmernes gradvist øgede indflydelse på kirkens forhold nedefra har ikke resulteret i nogen politisering. Politiske partier er i dag nærmest usynlige ved menighedsrådsvalg, og hverken menighedsråd, provstiudvalg eller Mellemkirkeligt Råd har faldet for fristelsen til politisering. I Norges kirke har man ikke kirkelige retninger og en tradition for at stå mere samlet, mens der i den danske folkekirke er flere kirkelige retninger og tradition for intern debat og frihed. Dette gør det mindre sandsynligt, at et valgt dansk kirkeråd udtaler sig i samlet flok. I Tyskland er man præget af en negativ arv fra Hitlertiden, hvor en del af de tyske kirker tav, hvor de skulle have talt. Blandt andet for at gøre op med den fortid har politisk teologi stået stærkt i Tyskland, og de tyske landskirker er samfundsmæssigt aktive. I lovene for den nye fælles nordtyske landskirke, *Nordkirche*, hedder det: "Die Evangelisch-Lutherische Kirche in Norddeutschland tritt ein für Gerechtigkeit, Frieden und Bewahrung der Schöpfung sowie für die Wahrung der in der Gottesebenbildlichkeit gründenden Menschenwürde und der Menschenrechte in der Welt" (se www.kirchenrecht-nordkirche.de; set den 4. juli 2014). Fordi vores danske historie er så anderledes, er en sammenligning med Tyskland heller ikke så relevant. Vore nabolande kan siges at være mere konstantinske på dette punkt, derved at deres nationale kirker søger at yde positivt samfundsopbyggende bidrag ved at have fokus på dagsaktuelle samfundsdebatter. Om de så har held med det, er en anden sag. I Danmark er der sjældent fokus på mulige positive træk ved kirkens politiske

engagement. I betænkningen er der heller ikke meget fokus på den konstantinske tanke, at kirken kan yde et positivt samfundsmæssigt bidrag ved et politisk engagement. At biskop Fuglsang-Damgaard i 1943 udsendte *Den danske kirkes stilling til jødespørgsmålet*, var mange taknemlige for bagefter, idet de opfattede det som klar tale i rette tid. Der kan let tænkes nye situationer, hvor det ville være godt, hvis en biskop eller en valgt kirkelig forsamling talte politisk. Frygten for politisering ligger i nogen grad bag, når *Betænkning 1544* giver en klar begrænsning på, hvilke emner det påtænkte Folkekirkens Fællesudvalg kan beskæftige sig med: Bestemte opgaver inden for folkekirkens økonomi og bestemte opgaver i proceduren vedrørende kirkens indre anliggender. Man kan overveje, om ikke dansk kirkelig debat bærer mere præg af sekularisering og en ensidigt forstået toregimentelære (politik skal ikke forstyrres af kirken) end af konstantinsk tænkning, hvor staten gerne vil have kirken til at hjælpe med at give værdier.

Om indre anliggender

Når det gælder kirkens såkaldt *indre anliggender*, er *Betænkning 1544* derimod stadig meget konstantinsk, idet flertallet dels lægger op til at definere indre anliggender meget snævert og dels ved fortsat at lade den endelige afgørelse være afhængig af kirkeministeren. Det er en gammel dansk diskussion, om der overhovedet findes noget, der hedder *indre anliggender* i kirken. Ifølge kirkeretseksperter August Roesen var det ikke tilfældet (Roesen 1976, 19). Andre har problematiseret dette synspunkt, blandt andet ud fra international ret, der forbyder en stat at definere en religions indhold (Christoffersen 2012, 49, 80). I praksis har man altid opereret med begrebet kirkens indre anliggender og søgt at afgrænse det på forskellige måder. I 1800-tallet forstod Det Teologiske Fakultet i København indre anliggender som alt vedrørende kultus og tros lære (Rasmussen 2011, 64). Biskop J. Götzsche afgrænsede det i det kirkepolitiske udvalg i 1928 på følgende måde: "Folkekirkens bekendelse, præsteløfte, ritualer, gudstjenesteordning, alterbøger, salmebøger, undervisning af konfirmander, adgang til at søge præsteembede, ordination, adgang til prædikestol, ændringer i lov om kirkers brug, biskoppers udnævnelse, religionsundervisning" (Kirkeministeriet 1940, bilag 13). Enkelte gange er det kommet til en konfrontation omkring enkeltspørgsmål, hvorvidt de hørte til kirkens indre anliggender eller ej. Var spørgsmålet om kvinders adgang til præsteembedet et indre kirkeligt anliggende? Det mente mange i kirken, mens justitsministeren ikke mente det (Thomsen 1919, 238). Da det ved genforeningen var på tale at dele Ribe stift, mente ministeren, at dette var et indrekirkeligt anliggende, der derfor kunne ordnes ved en kongelig resolution. Men Folketinget insisterede på, at dette var et lovgivningsanliggende, og oprettede ved lov Haderslev stift (Nedergaard 1968, 21). I *Betænkning 1544* er problematikken med klart at definere *indre anliggender* behandlet, og flertallets lovforslag om regulering af indre anliggender forstår det sådan, at *indre anliggender* er dem, der traditionelt reguleres ved kongelig resolution eller anordning, blandt andet ritualer, salmebøger og andet, der ligger på alterbordet (Kirkeministeriet, *Betænkning 1544*, 215-221, 335). Men er præsteuddannelsens indhold ikke også af så væsentlig betydning for kirkens inderste liv, at det må siges at høre til kirkens indre anliggender? Personligt så jeg gerne, at en kommende lov for folkekirkens styre kommer til at operere med et kirkeråd med ansvar for kirkens indre anliggender og med ret til selv at afgøre, hvor bredt dette skal forstås. Det kunne for

eksempel udtrykkes således: “Der oprettes et kirkeråd for indre anliggender. Det påhviler kirkerådet for indre anliggender at arbejde for tilstedeværelsen af de for menighedslivet i en evangelisk-luthersk kirke nødvendige salmebøger, ritualer og liturgier. Kirkerådet for indre anliggender kan drøfte andre spørgsmål, der vedrører kirkens indre anliggender på fælles nationalt plan, med henblik på at fremme folkekirkens menigheders liv og vækst. Stk. 4: Kirkerådet for indre anliggender kan ikke udtale sig om anliggender, der ifølge lovgivningen varetages af menighedsråd, provstiudvalg eller stiftsråd.” Så langt går *Betænkning 1544* altså ikke. Det foreslåede fællesudvalg tænkes at have et meget begrænset arbejdsfelt: De anliggender, der i dag varetages ved kongelige resolutioner og kongelige anordninger. På de punkter skal Folkekirkens Fællesudvalg spørges til råds, inden kirkeministeren kan tage noget initiativ. Det samme skal biskopperne, hvis møde nu foreslås lovfæstet. Dette betyder, med kirkeminister Marianne Jelveds ord, at betænkningens forslag vil lægge “begrænsninger på en eventuelt reguleringssyg kirkeministeres mulighed for at beslutte noget hen over hovedet på folkekirkens medlemmer” (Marianne Jelved i *Berlingske Tidende* den 10. april 2014). Folkekirkens Fællesudvalg og bispekollegiet skal være enige, for at de kan indstille til kirkeministeren, at der foretages ændringer i kirkens indre anliggender, men kirkeministeren er dog stadig ikke forpligtet på at følge sådanne indstillinger. Positivt udlagt betyder dette, at der i indre anliggender lægges op til en balance. En evangelisk-luthersk kirke er i udgangspunktet hverken en bispekirke, en præstekirke eller en ren lægfolkskirke. Balancen mellem biskopperne (embedet) og det valgte fællesudvalg (lægfolket og demokratiet) og kirkeministeren (traditionen og statsmagten) er et forsøg på at holde en balance og skabe stor konsensus vedrørende kirkens indre anliggender. Noget brud med det konstantinske system er der altså på ingen måde tale om i udvalgets flertalsforslag. I forholdet til de indre anliggender peger betænkningen i retning af bevarelse af det konstantinske system, men andre elementer i betænkningen peger lidt i modsat retning.

Folkekirkens formål

Det er nyt, at man præciserer et formål for folkekirken og definerer det teologisk. Ved således at lægge vægten på kirkens egenart og selvforståelse har man taget et skridt væk fra det konstantinske. Folkekirken har aldrig haft nogen formålsparagraf, men derimod et grundlag. Ifølge grundloven er folkekirken evangelisk-luthersk, og siden Danske Lov 1683 har det været fastslået, at fem bekendelsesskrifter udgør folkekirkens læremæssige grundlag. Hvad kirken i øvrigt skulle og ville i det danske folk, det var man hverken i tvivl om i 1849 eller i 1683. Man vidste, at man blev Guds børn i dåben, blev indlemmet i Guds familie og med Grundtvig sang man: “Vi er Guds hus og kirke nu, bygget af levende stene.” Ud fra en sådan tankegang om kirken som en familie og et levende trosfællesskab lå det ikke nært at tale om, at folkekirken havde et formål. En familie har ikke noget formål. Da vi nu har en folkekirke, ledet af lægfolk i menighedsrådene, med talrige aktiviteter og ansatte og med store budgetter, er det naturligt at overveje, hvad et sådant organ skal satse på: Hvilke værdier vil man fremme i arbejdet? Hvilke aktiviteter vil man igangsætte og støtte? Allerede i 1912 formuleredes det stadig gældende menighedsrådsløfte, hvor det nyvalgte medlem lover at skabe “gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst.” Menighedsrådene fik i 2007 udvidet sit ansvar: 1. Sognets

kirkelige og administrative anliggender styres af menighedsrådet, medmindre andet er særligt hjemlet i lovgivningen. 2. Det påhviler menighedsrådet at virke for gode vilkår for evangeliets forkyndelse (se www.retsinformation.dk; set den 3. juli 2014). Administrativt er der fra kirkeministeriet kommet et personalepolitisk regelsæt, der også nærmer sig at være en formålsparagraf for det lokale kirkelige arbejde: "Menighedsrådet ønsker at skabe gode rammer om gudstjenester, kirkelige handlinger, kirkelige arrangementer og i det hele taget om det kirkelige arbejde i sognet som et samlende, åbent fællesskab" (se www.folkekirkenpersonale.dk; set den 3. juli 2014). Andre lande har samlede kirkelove for kirkens arbejde både lokalt og nationalt. Loven om den svenske kirke taler om, at denne er en "öppen folkkyrka", og om den lokale menigheds opgaver hedder det: "Församlingens grundläggande uppgift är att fira gudstjänst, bedriva undervisning samt utöva diakoni och mission" (se www.notisum.se; set den 3. juli 2014). Opgaverne diakoni og mission er endnu mere fremhævede i den norske kirkelovs ord om menighedsrådets opgaver: "Menighetsrådet skal ha sin oppmerksom henvendt på alt som kan gjøres for at vekke og være det kristelige liv i sognet, særlig at Guds ord kan bli rikelig forkynt, syke og døende betjent med det, døbte gis dåpsopplæring, barn og unge samlet om gode formål og legemlig og åndelig nød avhjulpet" (se www.lovdato.no; set den 3. juli 2014). I kirkeforfatningen i den tyske *Nordkirche* er mission også tænkt med i kirkens formål, jævnfør præambelen: "Das Evangelium von Jesus Christus gilt allen Menschen. Die Evangelisch-Lutherische Kirche in Norddeutschland hat den Auftrag, das Evangelium in Wort und Tat zu bezeugen und Jesus Christus, den Gekreuzigten und Auferstandenen, als ihren einzigen Herrn zu bekennen. Dieses Bekenntnis ist ständig zu vergegenwärtigen und neu zur Geltung zu bringen" (se www.kirchenrecht-nordkirche.de; set den 3. juli 2014).

Det er bemærkelsesværdigt, at en firfoldig beskrivelse af kirkens opgave (forkyndelse, undervisning, diakoni og mission) er begyndt at blive lagt til grund i kirkelige betænkninger – f.eks. i diakonibetænkningen 2001 fra et udvalg nedsat af biskopperne og Landsforeningen af Menighedsråd (*Diakoni – en integreret dimension i folkekirken liv*, 252) og i en betænkning om opgaver i sogn, provsti og stift (Betænkning 1477 fra Kirkeministeriet, 2006, 7-8). I Danmark er der også kommet forskellige bud på målsætningsformuleringer. Ifølge det tidligere omtalte kirkeforfatningsforslag fra 1907 skulle folkekirken "virke for det kristelige Livs Fremme på evangelisk-luthersk Grund" (Kirkeministeriet, *Forhandlingerne i det kirkelige Udvalg*, 4. samling, bilag 12, København, 1907). En betænkning fra et kirkeministerielt udvalg i 2006 formulerede vistnok som den første en vigtig formålsformulering for folkekirken: "Folkekirken mission som kristen kirke er at forkynde Kristus som hele verdens frelser. Dette udgangspunkt er lovgivningsmæssigt bestemt i Grundloven, der bestemmer folkekirken som den evangelisk-lutherske kirke. Forkyndelsen bygger på den grundforudsætning, at mennesker ikke ved egen indsats kan gøre sig fortjent til noget over for Gud, men kun kan modtage alt fra Gud i troen på Jesus Kristus. Kirkens overordnede opgave danner udgangspunkt for de konkrete former, kirkelivet får i sogn, provsti og stift. Alle konkrete målsætninger må dybest set tjene denne opgave" (Kirkeministeriet, *Betænkning 1477*, 7). Hermed har betænkningen klart bestemt folkekirken som en kristen kirke og som en evangelisk kirke. Ved at fastslå at Kristus er hele verdens frelser, har man sat sig ud over at forstå folkekirken som en lukket og national sag for den danske stamme. Dermed må det også være naturligt at se missionsarbejde

som en naturlig opgave for folkekirken, og sådan er da også udtrykt i den nye betænkning, der næsten ordret følger den ovennævnte *Mission Statement* – dog er ordet *mission* erstattet af *opgave* – og som har en ganske omfattende teologisk bestemmelse af folkekirkens opgave og identitet (Kirkeministeriet, *Betænkning 1544*, 149-152). Det udelukker ikke, at folkekirken fortsat føler et særligt ansvar for folk af den danske stamme. Som det er nu, giver staten via finansloven støtte til Dansk Kirke i Sydslesvig og til kirkelig betjening af danskere i Udlandet, og betænkningens forslag om ændringer i folkekirkens økonomiske styring forventes ikke at føre til, at denne støtte bliver mindre. Det behøver ikke i sig selv være nogen modsætning til den nye, teologisk prægede forståelse af kirken i formålsparagraffen.

Det frivillige kirkelige arbejde

Betænkningen tager også et lille skridt væk fra det konstantinske ved mere end tidligere at ville give plads i den officielle struktur til de frie folkekirkelige organisationers arbejde. Således er der taget højde for kirkens mangeartede fremtrædelsesformer, og dermed følger man det, som konsulent Mogens S. Mogensen har kaldt *den danske model* (Mogensen 2007). Der er i øvrigt ikke tale om en eksklusivt dansk model. Man har også i Tyskland eksempler på, at frie kirkelige organisationer indgår et tæt og formaliseret samarbejde med den officielle kirke. Her skal det blot nævnes, at loven for *Nordkirche* bygger på en kirketænkning, der ikke er begrænset til sognemenigheden, men også giver plads til de kirkelige institutioner: “Wo sich Menschen um Gottes Wort und Sakrament versammeln, ist Kirche Jesu Christi. Dies geschieht in der Evangelisch-Lutherischen Kirche in Norddeutschland in den Kirchengemeinden, den Kirchenkreisen, der Landeskirche sowie in den Diensten und Werken einschließlich der diakonischen Einrichtungen” (se www.kirchenrecht-nordkirche.de; set den 3. juli 2014). Men dansk er modellen for så vidt, at den har været meget karakteristisk for Danmark, og at den indebærer, at en række kirkelige organisationer har båret en betragtelig del af folkekirkens samlede arbejde. Det kan teologisk siges, at mission, diakoni og fællesskab er en kirkes grundlæggende livsytringer, og at gudstjeneste og undervisning hører til dens vigtigste kommunikationsformer. (jf. opbygningen af den udbredte danske lærebog i praktiske kirkeforhold af Eberhard Harbsmeier og Hans Raun Iversen; se Harbsmeier og Iversen 1995, note 1). Dette har den officielle folkekirke levet op til i fuldt omfang (gudstjeneste), i et vist omfang (undervisning og fællesskab) eller næsten ikke levet op til (diakoni og ydre mission) gennem sin historie. Til gengæld er en lang række frie kirkelige organisationer vokset frem ved handlekraftige folkekirkemedlemmers initiativ. Disse har så – som privatpersoner, ja, men på folkekirkens grundlag og reelt faktisk på folkekirkens vegne – udfyldt en del af de huller, som var inden for undervisning, mission og diakoni. Denne model, der rummer betydelig fleksibilitet og frihed, forudsættes i *Betænkning 1544* fortsat. Modellen er ikke nødvendigvis logisk. Det har også gennem tiderne jævnligt været omstridt fra blandt andet Tidehvervs side, at en privat organisation tillod sig at kalde sig selv Folkekirkens Nødhjælp, for hvordan kan et privat foretagende være folkekirkens? Den danske model tænkes dog i betænkningen fortsat, vel også fordi der indtil videre ikke er set nogen bedre metode at få løst skiftende opgaver på. De frie folkekirkelige organisationer er positivt tænkt med i betænkningens pejlemærker (Kirkeministeriet, *Betænkning 1544*, 152-155).

Hermed bygger *Betænkning 1544* videre på tidligere betænkninger, idet *Betænkning 1477* fra 2006 banede ny vej ved at erklære, at “det står enhver organisation frit at kalde sig folkekirkelig, hvis organisationen selv mener, at den virker på folkekirkens grundlag” og ved direkte at tænke de frie folkekirkelige organisationer ind som en del af folkekirkens samlede indsats: “Der er grund til at være opmærksom på og skabe rum for de former for kirkeliv, som ikke nødvendigvis har sognemenigheden som udgangspunkt. Det gælder ikke mindst kirkens opgaver inden for undervisning, diakoni og mission, som kun til dels kan organiseres med udgangspunkt i sognet” (Kirkeministeriet, *Betænkning 1477*, 8, 49). Dansk kirkeliv har siden 1800-tallet været præget af, at den officielle konstantinske kirkeordning blev suppleret, korrigeret og debatteret af en række frie folkekirkelige organisationer og bevægelser i kirken. Dette har også tidligere sat sit tydelige præg på kirkepolitiske beslutninger. Nyt er det, at betænkningens forslag tænker de frie folkekirkelige organisationer ind i maskinrummet, så de ligefrem får plads i selve beslutningsprocessen på nationalt plan i folkekirken.

Konklusion

Folkekirkens ordning og debatten om folkekirkens styring belyses i denne artikel ud fra begrebet konstantinisme. Folkekirken som begreb kan i sig selv tolkes meget forskelligt, men efter 1849 bevarede den danske folkekirke ordning trods alt konstantinske træk: Man støttede staten og løste en række af dens opgaver, mens staten fortsat lovgav for og styrede kirkens ydre forhold. Flertalsindstillingen i *Betænkning 1544* lægger kun op til forholdsvis små ændringer i retning af folkekirkens selvstyre. Selvom der derved lægges op til lidt mindre konstantinisme og statskirkelighed, behøver dette ikke betyde mindre folkekirkelighed. Der vil endda kunne argumenteres for, at en mere selvstyrende kirke ville blive mere folkekirkelig, forstået som den kirke, det danske folk føler sig knyttet til, for en mere selvstyrende kirke vil blive bedre udrustet til at tjene hele folket.

I denne artikel har jeg påvist en meget tæt relation mellem stat og kirke i Danmark. Jeppe Bach Nikolajsen har anført følgende: “Der findes hovedsageligt to positioner, når det drøftes, hvad kirkens må stille op i denne situation. På den ene side argumenterer nogle for, at Danmark stadig er et kristent land, og at den danske folkekirke derfor passer perfekt til Danmark. På den anden side argumenterer andre for, at vi ikke kan lade som om, at intet er hændt siden folkekirkens grundlæggelse i 1849, og at den danske folkekirke må løsne sine bånd til staten og finde en ny rolle i det danske samfund som en konsekvens af den samfundsmæssige udvikling” (Nikolajsen 2012, 113). Her er jeg nok tilbøjelig til at indtage begge disse positioner på én gang. Der kan gives mange eksempler på, at kristendommen har mistet fodfæste i Danmark i de seneste århundreder og som sådan kan betegnes som et postkonstantinsk samfund. Det har jeg ikke fokuseret på i denne artikel, men det vil være nærliggende at pege på den gradvise og tydelige sekularisering af den engang kristeligt funderede danske folkeskole; det brud med kristen etisk tænkning som loven om fri abort er udtryk for og den betydelige opbakning, der synes at være bag kravet om at få religionen ud af det offentlige rum. På samme tid kan den danske folkekirke dog fortsat betegnes som en konstantinsk kirke. På samme tid kan den danske folkekirke dog fortsat betegnes som en konstantinsk kirke. Som jeg har påvist, støtter staten kirken ved at fremme evangelisk-luthersk kristendom i sit undervisnings-

væsen, ved at støtte folkekirken økonomisk og ved moralsk at opretholde en helligdagslovgivning. De seneste årtier har denne støtte dog været vigende. Jeg er af den overbevisning, at det konstantinske system i sig selv hverken bør eller kan overvindes i en dansk sammenhæng. Alligevel er jeg positiv over for Betænkningens flertalsforslag, som i det små bidrager til at afvikle folkekirken som en konstantinsk kirke. Jeg finder det nemlig meget vigtigt, at det bliver tydeliggjort, at folkekirkens opgave må bestemmes i teologiske termer. Det må understreges stærkere end før, at folkekirken netop er en kirke i sin egen ret. Og det er vigtigt, at folkekirken får en betydelig grad af selvstyre til selv at tage nye initiativer og til at prioritere sine udgifter og sine opgaver ud fra et teologisk grundlag.

LITTERATUR

- Andersen, Johannes O. (1934): "Dansk Kirkeliv 1932-34" i: *Dansk-Islandsk Kirkesag*.
- Andersen, Svend (2012): Kirkeforfatning. Kirkeretsantologi 2012, red. Svend Andersen m.fl. København: Anis.
- Bak, Jens Thorkild (2011): "Præsten som tjenestemand teologisk betragtet" i: *Folkekirkens embeder. Kirkeretsantologi 2011*, red. Kirsten Busch Nielsen m.fl. København: Anis.
- Christoffersen, Lisbeth (2012): "Religion, politik og ret i Europa" i: *Fremtidens danske religionsmodel*, red. Lisbeth Christoffersen m.fl. København: Anis.
- Hansen, Johannes (1938): "Arbejderbevægelsen og Kirken" i: *Præsteforeningens Blad* den 20. maj.
- Harbsmeier, Eberhard og Hans Raun Iversen (1995): *Praktisk teologi*. København: Anis.
- Kirkeministeriet (1907): *Forhandlingerne i det kirkelige Udvalg*, 4. samling, bilag 12. København.
- Kirkeministeriet (1940): *Betænkning afgivet af det i henhold til lov af 7. marts 1928 nedsatte udvalg om forholdet mellem staten og folkekirken II*, bilag 13. København.
- Kirkeministeriet (2006): *Betænkning 1477: Opgaver i sogn, provsti og stift*. København.
- Kirkeministeriet (2014): *Betænkning 1544: Folkekirkens styre*. København.
- Koch, H. (1954): *Den Danske Kirkes Historie*, bind VI. København: Gyldendal.
- Larsen, Kurt E. (2007): *Fra Christensen til Krarup. Dansk kirkeliv i det 20. århundrede*. Fredericia: Kolon.
- Leithart, Peter J. (2010): *Defending Constantine: the twilight of an empire and the dawn of Christendom*. Downers Grove: IVP Academic.
- Mogensen, Mogens S. (2007): *Den danske model: Samspil mellem sognemenighederne og de frie kirkelige organisationer i folkekirken*. Frederiksberg: Unitas, 2007.
- Nedergaard, Paul (1968): *Personalthistoriske, sognehistoriske og statistiske bidrag til en dansk præste- og sognehistorie*, bind IXA, Ribe Stift. København.
- Nikolajsen, Jeppe Bach (2012): "Missional folkekirke? En drøftelse af Hans Raun Iversens forståelse af den danske folkekirke som en missional kirke" i: *Missional kirke – en introduktion*. Fredericia: Kolon.
- Reeh, Niels (2012): "Om statens interesser i fremtidens danske religionsmodel" i: *Fremtidens danske religionsmodel*, red. Lisbeth Christoffersen m.fl. Frederiksberg: Anis.
- Scharling, Carl I. (1935): "Dansk Kirkeliv 1933-35" i: *Norsk Teologisk Tidsskrift*.
- Thomsen, Thomas L. (1919): "Dansk Kirkeliv 1918-1919" i: *Norsk Teologisk Tidsskrift*.

Rasmussen, Jens (2011): *Forholdet mellem kirke og stat i Danmark: Kirkeforfatningsforslagene i sidste halvdel af det 19. århundrede: De kirkepolitiske perspektiver*. Odense: Syddansk Universitetsforlag.

Roesen, August (1976): *Dansk Kirkeret*, tredje udgave. Hillerød: Den Danske Præsteforening.

FORFATTER

Kurt E. Larsen

Menighedsfakultetet

Katrinebjergvej 75

DK-8200 Aarhus N

kl@teologi.dk

Artiklen er blevet godkendt ved en redaktionsuafhængig fagfælle vurdering